

ET JORDISK PARADIS



Tekst og foto: Rose Marie Tillisch, rosemarietillisch@icloud.com
ph.d. i teologi, sognepræst i Strandmarkskirken og gerontologisk vidensmedarbejder i
Folkekirkens Uddannelses og Videnscenter



”Fra udgravninger og breve er der desuden belæg for at tro, at en af karpedammene blev anlagt i nærheden af gravpladserne, der hvor munkene havde mest brug for ro, sorg og fordybelse.” Billedet er fra medicinhaven i Tranekær.

Fortidens klosterhaver og gravpladser blev skabt med fokus på skønhed og meditation. Hvis man anvender munkenes principper i udviklingen af nutidens kirkegårde, kan man måske genskabe det de opfattede som et jordisk paradys - Et sted på jorden hvor stilhedens lyd måske er Guds.

Under forarbejdet til denne artikel gik det op for mig, at jeg er vokset op i et metaforisk landskab eller måske rettere i en landskabelig metafor. Med andre ord at Nordsjællands bølgende landskaber med dets åbne marker, enge og skovlandskab er et landskab formet som et jordisk

paradis af franske cisterciensermunke fra Clairvaux i det 12. århundrede. De kom fra Frankrig i 1151 og bosatte sig i Esrum, i bygninger, der tidligere havde været et benediktinerkloster. Med deres teknologiske kundskaber, deres vandings- og dræningssystemer og med deres vindmøller revolutionerede og kultiverede munkene dette landområde så det blev til det landskab med haver, marker, skove, engdrag, buskadser og hegn, som stadig møder ens blik, når man går, cykler eller kører igennem det. Jeg, som har boet i dette landskab det meste af mit liv, havde indtil for nylig den opfattelse at landskaberne var formet af ja, måske det 18. århundredes landbrugspolitik.

Munkenes landskab

Men det gik op for mig, at det var cisterciensere fra det 12. århundrede der havde formet det. Hvilken kolossal indflydelse de dog har haft på landskabets økologiske sammenhæng og nuværende biodiversitet! Med min nye bevidsthed går jeg nu igennem et landskab med dybe cisterciensiske rødder. Nu er jeg i stand til at tage på en tidsrejse tilbage ned gennem det 20. århundredes industrialisering, det 19. og 18. århundredes landboreformer hen til barokhavens symmetri ved Frederiksborg Slot, ned gennem Reformationen, hvor kæmpe jordområder skiftede hænder fra klostre og kirke til kronen og blev Krongods indtil midten af det 19. århundrede. Nu kan jeg vandre gennem tiden til det 12. århundrede med dets klosterhaver, vandingssystemer, fiskedamme og steder til at slappe af, læges og nyde.

I det følgende beskrives nogle tanker som aktualiserer andres forskning og giver dem en nutidig kontekst. En kontekst der måske kan bidrage til at give den tradition de beskriver nyt liv på landets mange offentlige kirkegårde. To emner er i spil:

- Klosterhaver (cisterciensiske og benediktinske) med fokus på deres tradition for medicinske rekreationshaver, frugthaver og gravpladser.
- Danske kirkegårdshaver. Udviklingen fra jordfæstelser til urnenedsættelser har indenfor de sidste årtier forandret mange kirkegårde radikalt fra haver med stauder og buske til perlegrus og græsplæner.

Ændret gravskik

Som bekendt har gravskikken i Danmark ændret sig radikalt fra kistebegravelser til urnenedsættelser. Hvor ni ud af ti begravelse var jordfæstelser i 1950'erne er nu otte ud af ti urnenedsættelser. Urnegravsteder er billigere og fylder mindre, og derfor er der nu en masse plads tilovers til ... ikke særlig meget: Småsten, grus og græsplæner. Biodiversiteten lider under kirkegårdenes triste ensformighed. En del kirkegårde har taget udfordringen op og dannet rum for andre slags haverum. Der er godt 2300 kirkegårde i Danmark og de dækker et betragteligt jordareal. Den største del er ejet af folkekirken, en anden væsentlig del er kommunalt ejet. Sommerfugle, biller, bier og orme og sammen med dem en masse fugle, stauder og træer har mistet deres hjem og de sørgende har nu endnu mere at sørge over, fordi det der før var kirkegårdenes skønhed nu har forladt både sted og plads.

Munkenes indflydelse

Mærkeligt nok er disse to emner, cisterciensiske klosterhaver og danske kirkegårde, så langt som man ellers

skulle tro de var fra hinanden, forbundne med hinanden. Grunden er enkel og begrundet i historien. Cistercienserne har haft en umådelig indflydelse på dannelsen af hele det danske landskab og dets haver, ikke kun i det nordsjællandske; de har stadig stor indflydelse – helt ind i hvordan vi indretter vore parcelhaver og køkkenhaver og til hvordan vi indtil for nylig udformede gravpladserne som små haver med hække og blomster.

Man får et klarere billede af den landsdækkende indflydelse, når vi ser på hvad Esumklostrets datterklostre i Sorø, Vitskøl, Løgum og Øm og det smålandske kloster Nydala fortæller, samt på hvad klostrene i St. Gallen, i Clairvaux og i Christ Church i Canterbury har bevaret af materiale om haver og kirkegårde. På baggrund af de bevarede optegnelser, breve og kort over haver, gravpladser og vandingssystemer bliver det tydeligt at cistercienserne arbejdede med nogle arkitektoniske grundprincipper, som går igen, så man kan sammenligne på tværs af landegrænser. Det billede der danner sig for ens øje er, hvordan et nyt landskab langsomt gennem det 13. århundrede dukker frem af Europas skoves mørke og ødemarker og af hvordan cistercienserne i Danmark med vedholdenhed formede et landskab af frugthaver, fiskedamme, vandmøller, marker, buskadser, haver og enge.

Grunden til at det cisterciensiske landskab og deres måder at dyrke haver på overlevede gennem Reformationen i Danmark, både i køkkenhaver, i skovene, i markerne og på kirkegårdene er, at det var den danske Krone, der overtog al klosterjord og kirkejord i 1536.

I de fleste forhold overtog Kronen også den cisterciensiske måde at vedligeholde landskaberne på. Alt dette fortsatte op gennem barokken, hvor de sindrige springvand og haveanlæggenes symmetri alt sammen byggede på cisterciensisk ingeniørkunst og ind i Oplysnings-tiden, hvor præster og præstekoner i sognene overtog den cisterciensiske måde at anlægge køkkenhaver og landbrug på som gode eksempler for deres menigheder. Menighederne overtog sammen med deres præst, hvordan de kunne anvende kirkegårdene som små jordiske paradiser beskyttet af mure. Nogle gange måtte murene anvendes til at beskytte dyrene, så de kunne græsse på kirkegårdene. Da var de anlagt som enge med græsser og blomster, andre steder var der overskud til at også menneskene kunne nyde godt af blomster og dufte. Op igennem århundrederne forsvandt nogle havetraditioner lokalt, mens andre blomstrede op alt efter behov. Men et forbløffende antal traditioner overlevede. Nu er det på tide igen at lære af den cisterciensiske måde at skabe jordiske paradiser på gravpladserne.



Wienhausen Kloster i Nordtyskland var cistercienserindekloster frem til 1548. Det er blevet drevet af lutherske nonner siden. De har stadig en gravplads med 13 frugttræer i en af de firkantede indergårde tæt på kirken. Frugthaven med æbletræer og blomster har været gravplads for nonnerne såvel i den katolske tid som i hele den lutherske tid.

Vi vil nu se på tre beskrivelser:

1. Sankt Gallen: På planen over anlægget ses i et hjørne tre haver. I den første vokser der medicinske urter. Henover køkkenhaven står der skrevet, at i den "trives de smukt dyrkede grønsager". I den tredje have vokser æbletræer side om side med symmetrisk græsanlagte gravpladser. Frugthaven var altså også klostrets kirkegård. Mure omkranser haven. I midten af frugthaven står et kors og den skrevne tekst fortæller at haven har "duften af den evige frelses frugter". Dette er et sted for stille meditation. Frugthaven er et billede på det himmelske Paradis, som munkene ser frem til. På samme tid er kirkegården et jordisk paradis, "for forhåbentlig lukkede munkene ikke øjnene for træernes hvidblomstrende skønhed eller nægtede dem selv den skønne smag af et modent æble", som der står i *Great European Gardens – an Atlas of Historic Plans*, Sven-Ingvar Andersson, Margrethe Floryan, ed. Annemarie Lund, The Danish Architectural Press, 2005.P
2. Esrum kloster: Når man besøger Esrum klostrets urtehave kan man på et skilt læse følgende: "I abildgården dyrkede munkene æbler, pærer, blomster og andre frugter, som de havde medbragt i form af podekviste fra andre europæiske klostre. De smukke frugthaver fungerede også som begravelsesplads og til rekreation for syge brødre." Altså var frugthaven ikke alene grav-
- plads, men også et sted anlagt med blik for meditation og skønhed. Fra udgravninger og breve er der desuden belæg for at tro, at en af karpedammene blev anlagt i nærheden af gravpladserne, der hvor munkene havde mest brug for ro, sorg og fordybelse. En del af de murede gravpladser er fundet udenfor abildgården og deraf kan man måske aflæse at den døde er blevet gravlagt lige der, hvor munken selv har ønsket det – gartneren i nærheden af sin køkkenhave, infirmeristen i nærheden af sin medicinhave...
3. Wienhausen – er et cisterciensisk nonnekloster i Nordtyskland. De cisterciensiske nonner overgav sig i sin tid ikke frivilligt til Reformationen. De fik en aftale i stand om at de kunne bevare deres kloster, så det står levende endnu i dag. Det er blevet drevet af lutherske nonner siden. De har stadig en gravplads med 13 frugttræer i en af de firkantede indergårde tæt på kirken. Et lille stykke af paradiset. Den lutherske nonne, der fulgte os rundt, fortalte at frugthaven med æbletræer og blomster har været gravplads for nonnerne såvel i den katolske tid som i hele den lutherske tid. Og det var mens jeg stod der og så ned på æbletræerne at det indlysende gik op for mig: At kirkegårde er, eller bør være jordiske paradiser. Præcis som det har været for beboerne i Wienhausen op gennem århundrederne,



”Og det var mens jeg stod der og så ned på æbletræerne at det indlysende gik op for mig: At kirkegårde er, eller bør være jordiske paradiser. Præcis som det har været for beboerne i Wienhausen op gennem århundrederne, sådan bør det være for enhver.” Foto fra tysk landsbykirkegård.

sådan bør det være for enhver. At give slip på sit eget åndedræt og i stedet lade Gud tage over med sin ånd i en hvisken i vinden, i duften fra blomsterne og i smagen fra frugterne.

Projektet: Tilbage til det jordiske paradys

I det sidste års tid har jeg været optaget af hvordan man i Danmark, med respekt for traditionen, kan inspirere til at reorganisere vore kirkegårde, så de igen kan blive så smukke som de var for blot nogle årtier siden – og måske endda endnu smukkere og anlagt efter gamle havetraditioner. Gravskikkene har ændret sig – og tager man et kig fra Google Maps, tager vore kirkegårde sig jævnt hen sørgeligt grå ud. Samtidig savnes der mange steder både i byen og på landet, offentlige pladser og steder, hvor sårbare mennesker, som fx mennesker med demens og deres pårørende eller psykisk sårbare eller også bare helt almindeligt stressede mennesker kan gå hen og nyde fuglesang, insekters summen, blomsters duft og vindens viften i frugttræernes blade og måske i disse omgivelser få talt om de svære emner der trykker dem.

Nutidens mennesker har et voksende behov for et stille, privat rum midt i det offentlige rum. Det ville ikke være nogen skade til med en kilde eller et blødt springende springvand til at blødgøre lyde og stemme sindet mildt.

Ved at give plads og nytænke den cisterciensiske tradition ind i kirkegårdstradition med damme, kilder, frugthaver og stauder gør man ikke alene den sørgende og den syge gladere, men beriger også den trængte natur og øger biodiversiteten.

Kirkegårdene som et jordisk paradys

I forbindelse med mit arbejde for Folkekirkens Uddannelses og Videnscenter, hvor jeg er blevet bedt om på landsplan at komme med bud på en organisering af det folkekirkelige ældrearbejde med særligt fokus på demensramte og deres pårørende, er det blevet mig magtpåliggende at inspirere kirkegårdsledere og menighedsråd til på traditionens grund at nytænke kirkegårdsjord og i nogle tilfælde også præstegårdsjord. Tænk om man kan genskabe kirkegårdene til den oprindelige tanke om det jordiske paradys som billede på det himmelske. Grønne haver fyldt af summende liv, af rislende vandløb, af blomstertræernes ro, duft og håb; haver hvor livets kredsløb og naturens opstandelser får plads. Også i de offentlige parkers anlæg, ikke mindst i vandanlæggene, ligger tanker om det jordiske paradys, om Edens Have, gemt som billeder på hvordan vand giver liv til planter, mennesker og dyr.

Med cisterciensernes havehistoriske indsats som traditionsbaggrund kan kirkegårdene anlægges med det lange



Medicinhaver var en vigtig del af klosterhaverne.

fremtidsblik på såvel til gavn for dagens sårbare mennesker som for kommende generationer og for vores trængte natur. Inspirationen er let at finde: tag blot en udflugt til Vitskøls, til Esrums, til Øms klosterhaver eller til Trane-kærs medicinske haver, eller til Ringsted. ...

Danmarks havetradition er lang og dyb. Det er bare at tage fat og få genskabt skønheden.

Artiklen er første del af mit oplæg holdt på Monastic and Cistercian Studies Conference, 54th International Medieval Congress, Kalamazoo, Michigan, USA den 11. maj 2019.

Litteratur

Primærkilder

- Hildegard of Bingen: Scivias
- Hildegard of Bingen: Physica
- Hildegard of Bingen: Musik
- Esrum Klosters brevsamling bind I-II
- Great European Gardens – an Atlas of Historic Plans, Sven-Ingvar Andersson, Margrethe Floryan, ed. Annetarie Lund, The Danish Architectural Press, 2005

Sekundære kilder

- Brian Patrick McGuire: Den levende Middelalder, Gyldendal, 2017

- Bogen om Esrum Kloster, Brian Patrick McGuire, James France mfl, 1997
- Jens Ove Ravn: Paradiset i Nordsjælland, 2018
- Carolyn Merchant: Reinventing Eden

Artikler:

- Nanna Damsholt, Abbed Vilhelm af Æbelholts brevsamling (The Letters of Abbott Vilhelm), Historisk Tidsskrift, Bind 13, række 5 (1978) 1
- Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, RUC, Abbed Vilhelms idealer, Det viktorinsk-augustinske syn på klosterlivets formål og idealer i højmiddelalderens Danmark (Netversion af artikel i 'Kirkehistoriske Samlinger' 2001, Selskabet for Danmarks Kirkehistorie, København, s.7-36)
- Johan Lange: De tidligere haver og bevoksninger ved Esrum Kloster og deres historier. Fortjente abbed Vilhelm sit 1900tals tilnavn Danmarks Havehelgen? I Fra kvangård til Humlekule, 33(33). Havehistorisk Selskab, årgang 33, nr. 33 (2003)
- Lynn White, Jr.: The Historical Roots of Our Ecological Crisis, Science, Volume 155, number 3767, 10th of March 1967 ■